

PRÒLEG

Vers el final dels anys seixanta del segle XIII, quan s'estengueren per tot Europa els clams dels cristians del Pròxim Orient que demanaven auxili contra els temibles mamelucs d'Egipte, alguns trobadors occitans no dubtaren a proclamar com a candidat ideal per comandar una nova croada a Terra Santa el rei Jaume I d'Aragó. En una popular cançó intitolada «Estat aurai lonc temps en pessame», el poeta Olivier *lo Templier* demanava expressament al *Conqueridor* de Mallorca i València que es recordés de l'angoixosa situació d'Ultramar i atengués les súpliques i les invitacions que tothom li feia.¹ No més el rei català, «l'home més valent del món en fets d'armes», i els seus «mil vassalls» podrien salvar les restes dels vells estats croats de caure a les mans dels enemics de la Creu. En una data indeterminada, potser una mica posterior, un altre famosíssim trobador, Cerverí de Girona, insistí a pregar Jaume I que «passés la mar» i confongués amb la seva presència tots aquells que retardaven l'enviament d'ajuda als assetjats de Palestina i Síria.² Les seves peticions foren ateses amb la seriositat que caracteritzava el monarca quan es tractava dels seus compromisos militars.

L'estiu de 1269 el rei Jaume reuní a Barcelona un exèrcit d'uns dos mil cinc-cents homes, entre cavallers, ballesters i peons, i s'embarcà en una aventura que havia de ser la culminació de tota una vida dedicada a combatre els musulmans. A penes tres dies després de salpar, quan l'estol català tot just començava a solcar la mar de Sardenya, una tempesta d'enorme violència dispersà les naus per tota l'àrea del golf del Lleó. Una vintena de vaixells aconseguí d'arribar al seu punt de destinació, el port palestí de Sant Joan d'Acre, la capital del Regne croat de Jerusalem. Allà els seus passatgers miraren d'ajudar tant com pogueren els seus habitants fins que s'adonaren de la inutilitat dels seus esforços i desistiren. La nau en què viatjava el rei no pogué, per contra,

superar els vents i l'onatge que la sacsejaven i es veié obligada a atracar al port occità d'Aigüesmortes quan no feia ni dues setmanes de la seva partida. Desafiament l'opinió contrària de clergues i trobadors, Jaume *el Conqueridor* decidí aleshores abandonar l'empresa i renuncià a complir el seu vot de croat. Així acabà un projecte en què el rei havia esmerçat moltes il·lusions i molts cabals, i que va esdevenir un malson que el torturà tots els anys que li restaren encara de vida.

Fent-se ressò de les crítiques dels contemporanis, la posteritat ha jutjat més aviat durament la croada a Terra Santa de Jaume I. Bona part de culpa d'aquest fet la té, precisament, la nostra font principal, la crònica escrita pel monarca mateix, que ens ofereix un relat parcial i clarament tendencios de l'empresa. El *Llibre dels fets*, en efecte, es limita a explicar en poques ratlles la gènesi del projecte i els preparatius immediats de l'expedició i dedica, en canvi, un gran espai a narrar minuciosament les incidències del frustrat viatge a Ultramar.³ No diu res, tanmateix, sobre la sort dels qui arribaren a Palestina i pogueren combatre allà, amb més o menys fortuna, contra els homes del sultà d'Egipte. El propòsit evident del text del *Conqueridor* és exposar ordenadament les raons que justifiquen la seva decisió de desistir de la croada. Per això, presenta de vegades un to una mica patètic, que ha provocat que molts historiadors l'hagin llegit amb desconfiança i amb un cert menyspreu pel que fa al valor que té.

En el segle XVI, Jeroni Zurita, el cronista oficial del Regne aragonès, completà la informació de la crònica amb el concurs de la documentació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i procurà situar l'expedició en el seu context històric.⁴ La seva versió, enriquida amb noves proves documentals i, de vegades, també amb judicis un xic extravagants d'intencions, fou represa sovint pels biògrafs del *Conqueridor* fins que l'any 1890 l'historiador Reinhold Röhrich publicà un article en alemany intitulat «La croada del rei Jaume I d'Aragó (1269)».⁵ Ens hi ofería una edició parcial d'una font de l'Arxiu Reial de Barcelona, el *Llibre de racions a Orient*, que conté informació molt valuosa sobre l'estada dels guerrers catalans a Acre.⁶ D'aleshores ençà, els medievalistes estrangers han utilitzat aquest article com a text de referència i han presentat, d'aquesta manera, l'expedició catalana a Terra Santa com una anècdota poc interessant en la història general de les croades, un episodi que ha

merescut, fins i tot, el veredictes demolidor d'«aventura senil» d'un monarca decadent.⁷

El 1909, en ocasió del setè centenari del naixement del *Conqueridor*, l'historiador Francesc Carreras Candi completà l'edició del text del *Llibre de racions a Orient* i oferí també una visió documentada de la gestació i desenvolupament de l'empresa. Tanmateix, el seu treball, *La creuada a Terra Santa*, manca sovint de rigor històric i imposa als seus lectors una interpretació esbiaixada del sentit de la croada catalana. A parer nostre, no és oportú de qualificar-la com «una espina entre les roses del seu regnat», una sentència compassiva que no fa justícia, en absolut, a la seva importància i significat veritables.⁸ Amb tons planyívols o amargs, aquest judici es repeteix en la majoria dels historiadors catalans i espanyols que han parlat quasi sempre breument sobre aquest afer en el marc dels seus estudis generals sobre l'època.⁹ Ara, quan s'apropa la commemoració del vuitè centenari del rei, nascut a Montpeller la nit de la Candelera de l'any 1208, trobem oportú de retornar a aquest episodi mig oblidat de la seva vida per explicar-lo de bell nou en el seu context històric global i analitzar-lo així, en conseqüència, no com el capritx isolat d'un sobirà enveïllit, sinó com un esdeveniment crucial de la política internacional de la segona meitat del segle XIII.¹⁰

La croada catalana a Terra Santa és, en primer terme, el fruit de l'immens talent polític d'un rei que en la tardor de la seva vida, batent-se en retirada davant de rivals molt poderosos, va gosar ultrapassar els estrets marcs ideològics del seu temps per trobar nous aliats i noves vies d'expansió i consolidació dels seus interessos. Seguint potser conscientment el model insuperable que li oferia l'emperador alemany Frederic II, el primer sobirà modern, com l'han definit molts historiadors, Jaume d'Aragó analitzà amb la mirada aguda d'un expert modern en geopolítica les relacions de poder entre les grans potències internacionals i tractà audaçment d'alterar llurs equilibris en profit seu. Home realista i benintencionat, el *Conqueridor* s'esforçà a conciliar amb prudència i bones formes coses irreconciliables, però, quan li convingué, no retrocedí davant de cap transgressió i s'arriscà, fins i tot, a provocar la còlera de l'Església. No era aquesta una amenaça qualsevol. Des del començament del segle XIII, el Papat utilitzava contra els seus enemics temporals l'arma temible de la croada política, un concepte desenvolupat pel papa Innocent III (1198-1216).

Sense massa escrúpols, en efecte, la cúria papal estigmatitzava d'heretges els seus enemics, els excomunicava i predicava contra ells una empresa militar que gaudia dels privilegis econòmics de les expedicions a Terra Santa. Foren víctimes d'aquests atacs organitzats sota el signe de la Creu personatges propers a la cort catalana, com Frederic II, els seus fills i els seus néts, o, sobretot, els nobles filocàtars del sud de França. El pare mateix del rei català, Pere *el Catòlic*, trobà la mort a Muret el 1213 lluitant contra les tropes croades de Simó de Montfort, i el seu fill, Pere *el Gran*, hagué d'afrontar la terrible *Croada d'Aragó*. En aquesta època de degradació del vell ideal croat de defensa dels Sants Llocs de Palestina i Síria i dels estats feudals bastits a l'entorn, Jaume I servà, en canvi, amb serenitat i un sentit molt particular de la justícia, la fidelitat als seus principis i ho palesà amb la seva decisió de viatjar a Terra Santa.

No són difícils de comprendre les raons de l'interès del *Conqueridor* d'anar com a pelegrí armat a Ultramar. Altres reis d'aquell mateix segle, parents seus, empengueren abans aquest viatge i amb llur exemple l'invitaven a seguir-los: els Frederics d'Alemanya, els Lluïsos i els Felips de França, Ricard d'Anglaterra o Teobald de Navarra. Per damunt de tots destacava la figura del sobirà francès, Lluís IX, el rival que encaçava Jaume des de la seva joventut. Triomfar allà on el Capet havia fracassat devia ser, sens dubte, un estímul important per al rei d'Aragó. No és aquest el cas, per cert, en absolut, d'una faula que circula des del començament del segle XIV i que repeteixen encara alguns historiadors del present.¹¹ Cap filla de Jaume i Violant d'Aragó no viatjà mai a Palestina. La infanta Sanxa, protagonista d'una llegenda pietosa que la convertí en pelegrina incògnita a Acre, jeu enterrada a la vora de la seva mare al monestir de Vallbona de les Monges. El seu exemple no pogué, per tant, moure el seu pare a emprendre una travessia que ella no féu. La decisió de partir a la croada no és, doncs, ni estranya, ni extemporània per a un monarca medieval. Allò, en canvi, que sorprèn i que pertorba és la voluntat del rei català de fer-ho en aliança amb mongols i bizantins, un gest precursor, ara diríem, del diàleg entre civilitzacions.

En l'edat dels enfrontaments irreconciliables, Jaume I fou, efectivament, l'únic occidental que cregué a ulls clucs en la bona voluntat de dos sobirans que els seus col·legues monarques de l'Europa cristiana es miraven amb hor-

ror i desconfiança: l'il-khan Abaqa de Pèrsia, besnét del temible Gengis Khan, i Miquel VIII Paleòleg, l'emperador de Bizanci que havia foragitat del tron de Constantinoble un parent seu. Confiant plenament en la paraula que li donaven un «tàrtar pagà» i un «heretge ortodox», blasmat ambdós per l'Església de Roma, Jaume acceptà d'arriscar la seva vida i fortuna per combatre unit amb ells, en terra estranya, la potència islàmica més poderosa del món, el sultanat mameluc d'Egipte. L'audàcia visionària del rei d'Aragó mereix una atenta consideració i una valoració molt matisada. Aquest és, almenys, el propòsit del nostre llibre: restituir a un episodi mal entès el seu valor original, més preuat encara si pensem en el moment en què el pla fou concebut.

El seguiment d'aquesta història ens portarà a escenaris molt llunyans. Anirem de Karakorum, la capital de l'Imperi mongol, fins al petit monestir d'Horta, on Jaume d'Aragó s'acomiadà commogut dels seus plorosos parents abans de marxar a Terra Santa. Evocarem també les fredes estepes del Kiptxac on els mercenaris caçaven els futurs esclaus mamelucs, el xafogós campament de Tunis en què moriren a centenars els croats francesos, el castell muniquès on el jove Conradí somniava a recuperar el regne perdut dels seus avantpassats i la fortalesa aïllada d'Àsia Menor en què llanguia empresonat un petit emperador eixorbat. També ens farà conèixer, a banda de Jaume I, personatges d'una talla mai igualada, potser tal vegada inigualable, fills d'una època convulsa i curulla de prodigis: orgullosos col·leccionistes de corones com Carles d'Anjou i Alfons X de Castella; usurpadors sense escrúpols i alhora magnànims com Miquel VIII Paleòleg i Baibars d'Egipte; bastards reials co-bejosos d'honors i reconeixement com Manfred de Sicília i Ferran Sanxis de Castre; sobirans famosos per llur presumpta bona voluntat com Lluís de França i Abaqa de Pèrsia, i clergues venjatius i amargats com el papa occità Climent IV. Tots ells jugaren en l'espai de deu anys una partida apassionant en el tauler de la diplomàcia internacional en què es dirimien simultàniament els destins de Terra Santa, Bizanci i Sicília. No ens sembla gens forassenyat d'afirmar que les jugades més arriscades i interessants les féu el rei Jaume I d'Aragó. Paga la pena, doncs, d'examinar-les amb atenció i valorar-les, per fi, com és degut.